III. Z życia naukowego

DOI: 10.17951/et.2016.28.337

Dyskusja podsumowująca projekt „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych"

W ramach XI konferencji EUROJOS odbytej 13 października 2015 roku w Instytucie Slawistyki PAN, po przedstawieniu „Raportu z realizacji projektu *Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych*" (zob. tekst J. Bartmińskiego. I.Bielińskiej-Gardziel i W. Chlebdy w tym tomie) i wysłuchaniu dwóch zamówionych opinii (prof. Swietłany Tołstojowej z Moskwy i dra Jörga Zinkena z Mannheim – teksty w tym tomie) odbyła się otwarta dyskusja nad wynikami zamykanego etapu prac konwersatorium EUROJOS. Udział w niej wzięli kolejno: Olga Frołowa z Moskwy, Aleksy Judin z Gent, Dejan Ajdaczić z Kijowa (Belgradu), Alicja Nagórko z Warszawy (Berlina), Wojciech Chlebda z Opola, Mikołaj Antropow z Mińska, Natalia Korina z Nitry, Ałła Kożynowa i Nadieżda Kochnowicz z Mińska oraz Jelena Bieriezowicz z Jekaterinburga. Dyskusję podsumował Jerzy Bartmiński. Wypowiedzi dyskutantów publikujemy w wersji zautoryzowanej.

1. Ольга Фролова (Москва), Вопрос о типологии концептов

Для концепта важно определить его границы, концепт можно представить как поле с центром и периферией. Нужно помнить и о последовательном разделении синхронии и диахронии, поскольку содержание концепта может измениться. Очень важен вопрос о типологии концептов. Концепты делятся на онимы (EUROPA) / не онимы (DOM), PRACA, WOLNOŚĆ, HONOR), конкретные (DOM / абстрактные (PRACA, WOLNOŚĆ, HONOR). Если соотнести анализируемые концепты с типами предикатов, то PRACA – деятельность, WOLNOŚĆ – состояние, HONOR – качество. Единый вопрос при анкетировании не дает учесть специфику концепта. Мне по-прежнему кажется, что для концепта-онима вопрос с прилагательным „настоящий" некоректен. Описание концепта по разным дискурсам, возможно, даст неодинаковые результаты: по официальному, народному (фольклорному), нациналистичесому дискрсам. И, конечно, я считаю, что проект EUROJOS достоин продолжения и развития.

2. Алексей В. Юдин (Гент), Что сделано и что хотелось бы делать?

(1) Прежде всего хотелось бы подчеркнуть, что завершающийся сегодня проект имел большое значение для исследовательского объединения EUROJOS, для подготовки «Аксиологического словаря славян и их соседей» и для

славянской этнолингвистики вообще. В рамках проекта под руководством профессора Ежи Бартминьского была проведена серия рабочих встреч участников проекта и ряд широких научных конференций, на которых обсуждались как теоретико-методологические вопросы описания ценностей в языке и через язык, так и практические анализы связаных с ценностями концептов. Было подготовлено 3 тематических сборника статей, собираются и редактируются еще пять томов, посвященных первым понятиям, избранным участниками проекта для параллельного описания.

(2) Хотелось бы в то же время сказать несколько слов и о том, чего мне лично недоставало при реализации проекта и чем хотелось бы заниматься в будущем.

(3) Наряду с прошедшей в рамках проекта дискуссией об общих вопросах методологии описания аксиологических понятий и разработкой унифицированной схемы этих описаний хотелось бы также подвергнуть критическому анализу и переосмыслению само понятие языковой картины мира путем эпистемологического исследования использующих его научных направлений. В польской философии это понятие появилось еще в 30-е годы (Kazimierz Ajdukiewicz), польская лингвистика восприняла его в 60-е–70-е годы, главным образом, благодаря влиянию немецкого неогумбольдтианства (Leo Weisgerber). Важно поставить вопрос, как удалось польскому и вообще восточноевропейскому языкознанию методологически примирить, казалось бы, непримиримое: рациональный, «просвещенческий» французско-пражский структурализм, вопринятый в Польше и СССР в значительной степени благодаря личности и влиянию Романа Якобсона, и «романтическое» неогумбольдтианство (немецкие исследования «языкового образа мира» и американскую этнолингвистику), добавив к этой уже достаточно противоречивой в плане мировоззрения методологии позднее еще американскую когнитивную лингвистику? Эта тема заслуживает рассмотрения именно в настоящий момент, когда основанный на идее картины мира большой межъязыковой словарь находится еще в начальной стадии реализации.

(4) Завершающийся исследовательский проект был направлен на выработку методологии параллельного синхронического описания сопоставимых концептов в славянских и соседствующих с ними языках согласно совместно разработанной общей схеме. Однако синтетическое компаративное рассмотрение анализируемых концептов к целям будущего словаря не относится и принципиально оставлено читателю. Причины этого понятны: Ежи Бартминьский неоднократно справедливо указывал, что простая комбинаторика дает слишком большое количество возможных пар языков для сравнения. Конечно, сходная методология и структура статей облегчат читателю собственное сопоставление. Однако если «попарное» сопоставление языков действительно можно было бы предоставить заинтересованному читателю, на базе проведенного синхронного анализа очень желательно было бы написать обобщающую сопоставительную монографическую работу по всем рассмотренным славянским (европейским?) языкам и культурам с учетом историко-диахронического аспекта. Вообще, хотелось бы допустить в проекте также со-

поставительные диахронические исследования, которые позволили бы многое прояснить в формировании (а значит, и в современном состоянии) восточноевропейских национальных аксиологических систем.

(5) Что касается выбора будущих концептов для исследования, хорошо было бы вернуться к заявленным еще 15 лет назад в качестве приоритетных пространственно-географическим концептам. Новым актуальным аспектом их рассмотрения было бы движение людей в пространстве как ценность и антиценность (свобода перемещения и ее ограничения, миграция, изгнание, бегство...), а также изменения границ и их ценностное осмысление (российские идеи «собирания земель» и «русского мира» как обоснование экспансионизма).

(6) Полностью поддерживаю предлагавшуюся ориентацию будущих исследований не только на «окультуренный», литературно-письменный, но и на полевой антропологический, а также народный, фольклорный материал, как современный, так и 18–20 вв.

(7) Хорошо было бы также повысить «компатибельность» славянской этнолингвистики и исследований картины мира с современными течениями в западном языкознании. Наиболее логичным здесь кажется методологическое сближение с корпусной лингвистикой. В этнолингвистических исследованиях необходимо более широко использовать существующие электронные корпуса, а также интегрировать в этнолингвистическую методологию методы копусного анализа.

(8) Необходимо сближение также с методами антропологии, в частности, с теми, о которых говорил здесь Йорг Цинкен. Славянская этнолингвистика называет себя антропологической лингвистикой, но методов современной западной антропологии практически не использует.

3. Деян Айдачич (Kijów-Belgrad), Продолжить работу!

Сегодняшняя встреча участников проекта EUROJOS связана с окончанием работы над текстами для лексикона ценностей славян и их соседей, а также ожидаемой подготовкой пяти сборников о выбранных концептах. Это повод взглянуть как назад, так и вперед. Беседуя с коллегами, я удостоверился, что мое желание продолжить работу в проекте не одиноко, и потому сейчас хочу поделиться с Вами мыслями о важности проекта и его возможном будущем.

Результаты нашей работы на данный момент и без напечатаных томов о чести, Европе, доме, свободе и роботе впечатляют: они содержатся в трех томах красной люблинской серии, в текстах ежегодника „Etnolingwistyka", сербском сборнике *О вредностима у српском језику*, созданном на основе нашего проекта, а также в многочисленных публикациях, разбросанных в филологических журналах и сборниках. Проект EUROJOS в течение нескольких лет развивался. Это осознает каждый автор, сравнивая улучшенные версии своих текстов, это подтверждает включение анкетных данных по близкими принципам, развитие методологических основ описания концептов и возможность проверки анализа концепта в рамках других языков. Очевидно, открытость

проекта и качество заинтересованных авторов сделали возможным и рост проекта. С первой конференции в Каменю Слензким до одиннадцатой конференции в Варшаве, количество авторов увеличилось до ста, а возросло и количество рассматриваемых языков. EUROJOS уже вышел и за европейские рамки, и мне кажется, что это хорошо.

С надеждой, что руководство проекта сможет организационно обеспечить продолжение EUROJOS проекта, скажу, какие направления мне кажутся нужными и возможными. После появления пяти томов будет возможно **проводить сравнения между языками**, что будет сопровождаться появлением новых теоретических вопросов, касающихся типологии концептов, синхронии и диахронии, принципов сравнения и др. Мне кажется важным **выбрать новых пять ценностно важных концептов.** Их списки уже существуют, и надо договариваться о возможном выборе, не исключая возможности работы заинтересованных исследователей над концептами, не входящими в состав предложенного списка ценностей. И третье направление – ETNOEUROJOS, которое предложила проф. Станислава Небжеговска-Бартминьска, надо развивать, выбирая для начала согласованную этнолингвистами (относительно узкую) тему.

4. Alicja Nagórko (Berlin/Warszawa), Co z religijnymi aspektami pojęć aksjologicznych?

Nie zgłaszałam wcześniej gotowości wystąpienia w panelu, ale po wysłuchaniu prezentacji wybranych haseł nasunęło mi się pytanie trochę *pro domo sua*. Ma ono związek z podstawowym i trudnym problemem doboru pojęć, które uznaje się za ważne, czego potwierdzeniem są dane leksykalne w wielu branych tu pod uwagę językach europejskich. Z podobnym problemem borykaliśmy się w berlińskim zespole badającym procesy sekularyzacji leksyki religijnej. Nasze badania były co prawda zawężone do czterech bliskich geograficznie, a częściowo i genetycznie języków (niemiecki, polski, czeski, słowacki), ale wspomniana trudność nie maleje wraz z liczbą języków.

W aksjolingwistyce centralne są, jak wiadomo, nazwy wartości. Ostatnio, w związku z falą uchodźców szturmujących granice zamożnej Europy, wraca argument o chrześcijańskim fundamencie tejże Europy. Wartości chrześcijańskie przywoływane są jednak przez wielu w kontekście negatywnym, dla obrony przed rzekomą islamizacją. Nieliczni powołują się na 'miłość bliźniego' czy 'miłosierdzie'. Nasze badania pokazały daleko posuniętą sekularyzację pojęć religijnych, co ma charakter ponadjęzykowy i względnie niezależny od poziomu religijności społeczeństwa.

Tym jednak, co uderzyło mnie teraz podczas lektury opracowań haseł do *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*, jest niemal całkowity brak treści religijnych (wyjąwszy nieliczne frazemy, jak *Dom Ojca* pod hasłem DOM). Nasze listy słów-kluczy nie mają części wspólnej (mam na myśli listę berlińską i *Leksykon* EUROJOS). Zrozumiałe, że w tym ostatnim nie mogły się znaleźć takie teoleksemy, jak *Bóg*, *grzech* czy *świętość*, których rozumienie zależy od światopoglądu

mówiącego. Ale co z religijnymi aspektami (profilami) pojęć obecnych w projekcie aksjolingwistycznym, jak np. PRACA? Na ich opis ma oczywiście wpływ dobór tekstów do analizowanego korpusu. Czy wchodziła do niego Biblia? A może Polacy jej nie czytają? Czy można z kolei mniemać, że wyrażenia takie jak *benedyktyńska praca*, europeizm *ora et labora* straciły swoją pierwotną motywację? Jak ta świadomość językowa wygląda w świetle ankiet?

5. Wojciech Chlebda (Opole), Konwersatorium EUROJOS może się wypełniać nowymi treściami i nowymi formami pracy

Chciałbym poświęcić chwilę refleksji dwóm wątkom, jakie pojawiły się w wystąpieniach naszych ekspertów. Pani profesor Swietłana Tołstojowa, mówiąc m.in. o leksykograficznej orientacji całego projektu, określiła jako „nie całkiem zrozumiały" układ materiału językowego w powstającym *Leksykonie*. Muszę przyznać, że ta sama kwestia nurtuje mnie od momentu, w którym stało się jasne, że tworzenie systemowej, ankietowej i tekstowej bazy danych, a następnie analiza zebranego w tych bazach materiału ma w naszym projekcie przybrać postać nie tylko, a nawet nie tyle artykułu czy serii artykułów, lecz winna wypełnić ramę leksykonu. Sam uważam się za leksykografa i leksykografią praktyczną – tworzeniem słowników (przekładowych) – zajmuję się od blisko 15 lat, nigdy jednak nie tworzyłem leksykonu, leksykon zaś to specyficzny gatunek wypowiedzi leksykograficznej, odmienny od tego gatunku, który tworzą słowniki. W czasie naszych warsztatów i konferencji wiele czasu poświęciliśmy – ze znakomitym, jak sądzę, efektem – metodologii badawczej etnolingwistyki, konkretnym metodom i technikom analizy materiału, technologii tworzenia baz materiałowych itp. – nie przypominam sobie jednak, byśmy z równą energią dyskutowali nad istotą ram gatunkowych leksykonu, ich możliwościami i ograniczeniami. Dlatego proste zestawienie kilku-kilkunastu tekstów różnego autorstwa w ramach każdego z pięciu tomików tematycznych, a następnie tych pięciu tomików – w większą całość nazwaną leksykonem wzbudzi być może niedosyt czytelników tej całości. Mówię o tym dlatego, „żem smutny i sam pełen winy", ponadto mam świadomość tego, że projekt właśnie zamykamy i żadnych istotnych zmian już się do powstałej całości wprowadzić nie da. Wszyscy tu obecni mamy też jednak świadomość – wspominamy o tym od rana – że chociaż projekt „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych", w którego ramach powstaje *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, dobiega końca, konwersatorium EUROJOS trwa i może się wypełniać nowymi treściami i nowymi formami pracy. Warto wówczas, w tym EUROJOS-owym „życiu po życiu", wykorzystywać wszystkie nasze dotychczasowe doświadczenia, także te, które mają swe źródło w naszych potknięciach.

Z kolei pan profesor Jőrg Zinken powrócił w swym omówieniu do koncepcji, którą po raz pierwszy podzielił się z nami w ramach etnolingwistycznego bloku tematycznego na Kongresie Slawistów w Ochrydzie w roku 2008. Mówiąc w największym skrócie, chodzi o wykorzystanie dla celów badawczych, które nas tu wszystkich łączą, metod analizy konwersacyjnej. Wtedy pomysł ten spotkał się z rezerwą, być może bowiem wyprzedził swój czas; metody analizy konwersacyjnej w ogóle nie były wówczas w Polsce powszechne, a jeszcze zastosowanie ich do badań nad

językowymi obrazami świata wydawało się wtedy, w roku 2008, dosyć egzotyczne. Jednak czas biegnie, nowe technologie badawcze zajmują w wyposażeniu współczesnego lingwisty coraz poważniejsze miejsce, a w polskiej lingwistyce, po ukazaniu się drukiem prac Doroty Rancew-Sikory, Anety Załazińskiej, Jolanty Antas, zwrot ku konwersacji, żywej mowie utrwalonej w zapisie filmowym z całą otoczką współtworzących ją pauz, gestów, mimiki, póz ciała stał się praktyką badawczą może nie powszechną jeszcze, ale zauważalną i docenianą. Metody, o których prof. Zinken mówił i dzisiaj, i w roku 2011 na jednej z naszych etnolingwistycznych konferencji (w Portsmouth), są mi tym bliższe, że sam jeszcze w latach 90. próbowałem z kolegami rosyjskimi i niemieckimi wymyślać w Poczdamie sposoby transkrypcji audiowizualnych zapisów żywych interakcji międzyludzkich (były to nagrania talk-shows jednego z kanałów rosyjskiej telewizji), starając się na podstawie wymiany replik, spojrzeń, gestów itd. dociec ukrytych intencji i motywacji ludzi, ale także sterujących ludzkimi zachowaniami utrwalonych (rosyjskich) wzorców kulturowych.

Wystąpienie prof. Zinkena odczytuję jako propozycję włączenia do metodologicznych podstaw etnolingwistyki piątej bazy empirycznej – konwersacyjnej. Piątej zaś – gdyż nadal uważam (mówiłem o tym na spotkaniu warsztatowym EUROJOS w Puławach w grudniu roku 2013), że korpusy tekstowe (jako baza materiałowa) powinny być wyłączone z bazy tekstowej, gdyż zbiory tekstów zbieranych przez badacza, by tak rzec, żywiołowo, według jego osobistych, doraźnych itp. kryteriów, oraz zbiory tekstów tworzących korpusy, zwłaszcza zrównoważone, to dwie odmienne bazy danych, mogące nawet przy jednym i tym samym zapytaniu przynieść odmienne wyniki. A każda z baz materiałowych, jak z kolei mówiłem na lubelsko-warszawskiej konferencji EUROJOS w roku 2012, sama przez się, niejako z racji swej natury narzuca pewien kąt oglądu materiału i już wstępnie profiluje badane pojęcie. Chyba zbyt rzadko uwzględniamy w relacjonowaniu wyników naszych badań ów „pryzmat materiałowy", który doprowadza do „skrzywienia", „załamania" obrazu danego obiektu. Ów pryzmat jest tworzony przez sam wybór bazy materiałowej. Specyficzność tych baz i ich możliwości „profilotwórcze" powinny być precyzyjnie scharakteryzowane i to jest zadanie odrębne, w tej chwili sugeruję jedynie, by obok bazy S-A-T (dane systemowe, ankietowe, tekstowe) mówić także o bazie S-K-A-T (system, korpusy, ankiety, teksty ekscerpowane ręcznie), a po wystąpieniu profesora Zinkena – o pięcioelementowej bazie empirycznej S-K-A-T-K (lub S-K-K-A-T), zawierającej zapisy żywych konwersacyjnych interakcji międzyludzkich. A że, jak mówiłem, projekt się co prawda kończy, ale Konwersatorium EUROJOS może i zapewne będzie trwać i rozwijać się, perspektywa choćby eksperymentalnego oparcia dalszych badań na takiej właśnie pięcioskładnikowej bazie wydaje się całkiem realna i wielce obiecująca.

6. Николай Антропов (Минск), Несколько слов на финальной конференции, посвященной проекту

Уважаемые коллеги! Должен прежде всего сказать, что в отличие от большинства здесь присутствующих я не участвовал в проекте EUROJOS, хотя на одной из рабочих встреч (одновременно с методическим «warsztat-ом») в Пу-

лавах все-таки был и выступил на конференции с докладом. Но с самого начала реализации этого общеевропейского начинания я был тем, кого можно назвать «сочувствующим», т. е. следил (с помощью друзей и коллег) за рабочими совещаниями и, конечно, читал большинство предварительных по теме публикаций в нашем замечательном люблинском ежегоднике „Etnolingwistyka". Поэтому думаю, что также имею основания сказать несколько слов на финальной конференции, посвященной проекту.

Буквально все выступившие здесь уже говорили о высокой ценности проекта EUROJOS. Она бесспорна. И, на мой взгляд, в значительной степени потому, что он объединил такую мощную этнолингвистическую команду, представляющую и разные страны, и разные научные школы, и просто очень разных ученых. Не будет каким-то открытием, если я еще раз отмечу, что это объединение стало возможным благодаря энергии, креативности, особым личным качествам, научной и человеческой харизме вдохновителя и руководителя проекта профессора Ежи Бартминьского.

Понятно – особенно в свете докладов-отчетов, которые мы здесь услышали, – что значительная часть работы по теме, хотя формально она и завершается, еще впереди. Это, конечно, прежде всего подготовка отдельных томов «Аксилогического словаря славян и их соседей», рабочие планы которых мы получили от организаторов. Но и не только. Следует, безусловно, приветствовать осуществленную профессором Деяном Айдачичем публикацию сербских материалов *О вредностима у српском језику: Зборник етнолингвистичких радова* (Београд, 2015), которую он только что представил присутствующим. Было бы исключительно полезно издать соответствующие сборники, именно таким образом обобщающие все (или хотя бы большинство) имеющиеся национальные материалы.

Наш председательствующий профессор Гайда во вступительном слове[1] обратил внимание на компаративную составляющую будущих работ по проекту. Продолжая мысль пана Станислава, хочу остановиться еще на одной возможности таких сравнительных штудий. Для темы дом, например, предполагается обобщение материалов в рамках 18 отдельных этнокультурных идиомов, среди которых такие экзотические для нашего славянского этнолингвистического восприятия, как, например, суахили, японский или хауза. Причем важно отметить, что все эти материалы собраны по единой модели/схеме, что, безусловно, может явиться методологической базой для их компаративного описания. Давайте представим себе сравнительный анализ в одной публикации концепта дом в хорватском, литовском и португальском или, скажем, лемковских говорах, греческом и суахили. Какой еще научный коллектив может похвастаться такой необычной эмпирической базой?!

Положительные моменты, связанные с реализацией проекта EUROJOS, конечно, налицо. Но все-таки хочется несколько слов посвятить и тому, что не было реализовано или не вполне реализовано. Профессор Юдин начал свое выступление с того, что ему «не хватало» в проекте. Я, конечно, как не участвовавший в нем, не могу прямо говорить о том, чего мне «не хватает», что было

[1] Profesor Stanisław Gajda niestety nie przygotował swego głosu do publikacji. [Red.]

бы по меньшей мере нескромно, но, скорее, о том, что я хотел бы еще видеть. Именно поэтому хочется продолжить Алексея Валерьевича.

В первую очередь, это касается сбора полевого материала. Все-таки ориентация при таком сборе только на студенческую или адекватную ей аудиторию (что, конечно, совершенно понятно в смысле организации опроса), в определенной степени обедняет собственно идею «языкового образа» в целом, который подразумевает более общий характер получаемых от опрашиваемых людей сведений, в том числе связанных с возрастом и одновременно также с гендерной составляющей. В самом деле, если спросить едва ли не любого из наших информантов старше 70 лет, что значит в его жизни Европа, то, боюсь, что абсолютное большинство с трудом даже поймет этот вопрос.

В типологическом плане едва ли не то же мы имеем от реципиентов 20–25 лет, когда спрашиваем их о доме. Что для них «дом»? Общежитие? Съемная квартира? Или родительский дом, который, конечно же, свой, но все-таки не очень-то «свой» – потому что когда-то (и в мыслях это присутствует в качестве «жилищного» императива) будет свой настоящий, т.е. только свой дом.

Не менее важный вопрос возникает прямо сейчас. Это, конечно, вопрос обвальной ближневосточной (в основном, конечно) миграции в Европу, с которой столкнулись едва ли не все европейские страны. Здесь уже прозвучал этот вопрос в том смысле, что через 30–50 лет сведения буквально по всем направлениям, которыми проект оперирует в настоящее время, устареют и надо будет проводить новые опросы в ситуации, когда население Европы реально изменится. Должен решительно заявить, что это произойдет значительно раньше, если хотите, завтра – в случае сохранения тренда этого миграционного потока в нынешнем виде. Уже заявлено одним из крупных европейских чиновников, именно бывшим премьером Польши Дональдом Туском, что в следующем году следует ожидать наплыва в Европу не менее 2-х миллионов мигрантов при нынешнем прогнозируемом миллионе. А если дальше речь пойдет о 5 миллионах? О 10-ти? Так ли будет актуален призыв, содержащийся в открытом письме 24-х немецких епископов, о необходимости протянуть христианскую руку помощи бедствующим. Будет ли протянута эта рука?!

Однако в любом случае это вопросы будущего, пусть даже и не такого далекого, как кажется. Сегодня же, сейчас исключительно важным представляется задача сохранения сложившегося во время работы над проектом EUROJOS коллектива и если/когда возникнет новый проект (а осмысление его будущей идеи, сколько мне известно, идет), работа над его реализацией начнется не с чистого листа и не с пустого – во всех смыслах! – места. Спасибо за внимание!

7. Natalia Korina (Nitra, Słowacja), Wybór tekstów jest zbyt dowolny

Uważam, że z S-A-T-u dane typu „T" są najmniej obiektywne, bo wybór tekstów jest zupełnie dowolny i całkiem możliwe jest, że pewne wartości w nich prezentowane zostaną poza uwagą badaczy, przez co otrzymamy inny obraz badanej wartości. To, że większość tekstów wybierano z dzienników najbardziej popularnych i wpływowych, nie gwarantuje ich dostatecznej rozmaitości. Możemy oczekiwać, że każdy dziennik jest w jakiś sposób zorientowany pod względem wartości

(zależy od tego, kto go finansuje i interesy jakiej społeczności odzwierciedla), a to znaczy, że zamieszczane w nim teksty mogą mieć odpowiednie ukierunkowanie aksjologiczne. W takiej sytuacji otrzymany obraz pewnej wartości będzie się składał z grubsza z tylu części, ile dzienników zostało opracowanych, co nie gwarantuje obrazu całości. Teksty – paremie, literatura piękna, teksty internetowe – dopełniają obraz, lecz i one są dobierane dowolnie i też mogą jakieś aspekty pomijać. Dlatego proponuję zastanowić się nad sprecyzowaniem kryteriów doboru tekstów, na ile to będzie możliwe (a to jest trudne, bo zawsze będzie decydował indywidualny gust badacza).

Na koniec dodam, że pełny obraz każdej z badanych wartości może być obiektywny tylko przy jednoczesnym uwzględnieniu różnych typów danych, które wzajemnie się dopełniają. Ale najsłabszym ogniwem wydają mi się dane tekstowe.

8. Nadieżda Kochnowicz (Mińsk, Białoruś), Przyszłość EUROJOS należy do badań interdyscyplinarnych

Chciałabym odwołać się do wypowiedzi prof. Wojciecha Chlebdy, który w swoim wystąpieniu na przykładzie aktualnego konfliktu migracyjnego w Europie przypomniał o ścisłej więzi badań lingwistycznych z codzienną rzeczywistością, człowiekiem jak najbardziej rzeczywistym. Za drugi punkt odniesienia wybrałabym zachętę prof. Jerzego Bartmińskiego na konferencji listopadowej 2014 r. do odwoływania się przy interpretacji danych także do intuicji badacza. Słuszność tego wezwania w dużym stopniu potwierdzają wyniki projektu: mimo tego, że każdy z naukowców zaproponował własną koncepcję profilowania, wyróżniania aspektów oraz dyskursów, mimo tego, że bazy tekstowe były bardzo różne, wyniki przeprowadzonych analiz są porównywalne. Obydwie te cenne myśli przekonują mnie do tego, że przyszłość EUROJOS należy do badań interdyscyplinarnych. Skoro człowiek i jego rozumienie świata jest głównym celem wszystkich nauk humanistycznych, to muszą one wzajemnie dzielić się swoimi wynikami. Wiele opracowań zawiera końcową formułę „wyniki na pewno zainteresują socjologów, politologów itd.", jednak warto od razu nastawić się na współpracę z dyscyplinami sąsiednimi. Wymagałoby to od nas bardziej przemyślanych zabiegów, przede wszystkim organizacji wspólnych forów i konferencji. Przykładowo, dobrym krokiem byłoby zapoznanie się badaczy białoruskich z pracami kolektywu socjologów z Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, m.in. z monografią *Świat wartości współczesnego człowieka: Białoruś i jej sąsiedzi w międzynarodowych projektach badających wartości* (Mińsk 2013). Są też inne prace o bliskiej tematyce.

Ściślejszy kontakt lingwistów z badaczami reprezentującymi inne dyscypliny wiedzy jest potrzebny też ze względu na niebezpieczeństwo, które niesie odwoływanie się do intuicji badacza. Wszystkie nauki humanistyczne zajmują się interpretacją tekstów i ankiet i prawdopodobnie da się znaleźć wśród nich wzory dla doskonalenia metodologii EUROJOS.

Po pierwsze, wydaje się, że wyniki niektórych ankiet mogą być podważone ze strony socjologii: mogę to powiedzieć o przeprowadzonym przeze mnie badaniu pojęcia HONOR w języku białoruskim. Nie jestem pewna, czy dobrze wyjaśniłam, jakie

miejsce zajmuje honor wśród innych wartości studentów – to by wymagało kompleksowej analizy ich systemu wartości. Przypuszczam też, że w innych grupach wiekowych wyniki mogłyby być inne: na przykład, w odpowiedziach studenckich ani razu nie pojawiło się wyobrażenie czci kobiecej, wyjątkowo rzadko pojawiały się też wzmianki o honorze wojskowym – czy można snuć z tego jakieś wnioski, nie mając ankiet od starszych pokoleń?

Po drugie, interpretacja tekstów wykazuje duże rozbieżności u różnych autorów: jest jasne, że odwołując się do tekstów, wykraczamy poza teren uważany dotąd za stricte lingwistyczny. Łatwo to pokazać na przykładzie interpretacji tej samej metafory o honorze w tekście rosyjskim i białoruskim: argument, że honor nie jest ubraniem, które można zawiesić w szafie, wykorzystywali dla własnych celów ideolodzy opozycyjni i zwolennicy obozu władzy. Zatem nie można tego przykładu wykorzystywać dla wyjaśnienia różnicy pomiędzy dwoma dyskursami, co jednak zrobiliśmy, nie wiedząc o podobnym przykładzie z innego języka. Jeszcze jedna uwaga: najciekawsze rozważania w części interpretacyjnej każdego artykułu mają charakter hipotetyczny, ponieważ autorzy dążą do wyjaśnienia różnic w konceptualizacji rzeczywistości przez różne warstwy społeczne, nie powołując się jednak na istniejące już wyniki badań psychologów i socjologów. Widzę pilną potrzebę korzystania z wiedzy analityków dyskursu i specjalistów od badań antropologicznych, socjologicznych oraz psychologicznych.

Wydaje się, że metodologia EUROJOS nie jest jeszcze do końca ukształtowana. Uważam, że niezbędna jest kontynuacja badań w ramach dobrze zorganizowanego ośrodka naukowego, łączącego badaczy – językoznawców między sobą i z naukowcami reprezentującymi dziedziny pokrewne, ponieważ w razie braku takiej komunikacji grozi całemu kierunkowi entropia: to, co się właśnie stało z konceptem w badaniach rosyjskojęzycznych. Powołam się na głośny artykuł Anny Pawłowej i Michaiła Bezrodnego *Chitruszki i jednorożec: Obraz języka rosyjskiego od Łomonosowa do Wierzbickiej* (Toronto Slavic Quarterly, 2010, nr 31; http://sites.utoronto.ca/tsq/31/bezrodny31.shtml). Artykuł ten wywołał burzliwą dyskusję wśród badaczy (jej ślady łatwo znaleźć w Internecie), która dobrze odzwierciedla ogólny niepokój naukowców w związku z profanacją badań kognitywnych i etnolingwistycznych w ośrodkach prowincjalnych i oderwanych od tak niezbędnych **wspólnych** poszukiwań.

9. Елена Л. Березович (Екатеринбург, Rosja), О перспективах изучения ценностей в зеркале языка

Обсуждая итоги проекта „Metody analizy JOS w kontekście badań porównawczych", следует отметить, что он был результативным и плодотворным, поскольку сложился сильный международный исследовательский коллектив, подготовивший значимые и интересные публикации по нескольким концептам, которые занимают важнейшее место в ценностной картине мира различных народов Европы.

Сейчас, когда определенная часть работы завершена, стоит подумать о том, как продолжать исследования в данном направлении (а необходимость продолжения несомненна).

(1) Представляется, что надо уделить больше внимания народной языковой традиции, лексике говоров, городскому просторечию. Благодаря бурному расцвету диалектной лексикографии, наблюдавшемуся в последние десятилетия, в наше распоряжение попадает огромный материал, который пока слабо осмыслен в плане отражения в нем аксиологических ориентиров. Литературная лексика более стабильна, а диалектная подвижна, – и пока живы носители диалектов, которые могут что-то уточнить и добавить, ее необходимо вводить в оборот этнолингвистики. Это потребует некоторой корректировки исследовательской методики: невозможно будет использовать анкетирование (эксперимент), но надо будет использовать приемы мотивологического, этимологического анализа, семантической реконструкции.

(2) Думается, следует больше заниматься так называемыми «ключевыми словами эпохи», которые «вспыхивают» в языках в какой-то определенный момент, становятся чрезвычайно активными и частотными, впитывая в себя «веяния времени» (а затем могут пойти на спад). К примеру, в русском языке такую «петлю» в последние два десятилетия описало слово *гламур* (если понимать под ним определенный стиль жизни, а значит, и мировоззрение). Было бы любопытно не только выяснить причины таких изменений, но и сопоставить лексико-семантическую историю «русского гламура» с его историей в других языках.

(3) Потребности времени выражают не только неологизмы, но и неосемантизмы, которые не так заметны, но более показательны как отражение динамики ценностных ориентиров. Можно напомнить такие неосемантизмы, как *достойный, успешный, карьера, вызов, амбиция, компромисс* и проч., ставшие зеркалом «ценностной революции», которая произошла в нашем обществе в течение последних трех десятилетий. Важно проводить, как сейчас модно говорить, мониторинг современного состояния языка, чтобы вовремя выявлять неосемантизмы, – и анализировать предыдущую и «новую» семантическую историю таких слов. В связи с этим остро встает вопрос «прогностики»: поиск неосемантизмов (как и неологизмов) будет эффективным и минимально зависящим от случайностей, если станет направленным. Для этого следует выделить те смысловые зоны в лексике различных языков, где в наибольшей степени вероятно появление новых слов и новых значений. В таких зонах находят свое выражение определенные ценностные доминанты, базовые темы, отражающие аксиологические поиски общества, например: тема прагматизма и материального благополучия, тема жесткости, наступательности, агрессии etc.

(4) В рамках проекта рассматривались отдельные слова (хоть и такие, за которыми стоят масштабные концепты). Представляется, что нужно выбирать для анализа не только очевидные слова-концепты, но и «неочевидную» лексику. К примеру, внутри определенного семантического поля интересно рассмотреть слова, находящиеся на нижних ступеньках смысловой иерархии, т. е. имеющие наиболее детализированные, тонко дифференцированные значения (ср.: ‘стоять за спинами у обедающих и молча смотреть на них’, ‘тот, кто забыл закрыть калитку во двор’ и др.). Такие слова самым непосредственным образом выводят на этносоциальные ценности. Для их обнаружения

необходимо работать не столько с отдельными словами, сколько с лексико-семантическими полями.

10. Jerzy Bartmiński (Lublin, Polska), Uwagi końcowe

Podsumowując dyskusję, dziękuję wszystkim uczestnikom za cenne uwagi, opinie i sugestie na przyszłość. We wszystkich wypowiedziach przewijała się myśl, że program EUROJOS jest wartościowy i warto go kontynuować. To dla nas, dla mnie osobiście, zobowiązujące.

Dziękuję w pierwszej kolejności prof. Swietłanie Tołstojowej, która – oceniając pozytywnie wyniki grantu – słusznie postuluje dopracowanie metodyki przyszłej komparacji, w tym bardziej precyzyjne określenie relacji między danymi językowymi i pozajęzykowymi w opisie konceptów, to znaczy ustalenie, jak mają się do siebie trzy typy danych. Istotnie, potrzebne jest takie dookreślenie. Potrzebne jest też zdecydawanie – to postulat już raczej na przyszłość – czym powinien być „leksykon" jako gatunek służący badaniom porównawczym i zbierający ich wyniki. W kwestiach szczegółowych zgadzam się, że przy opisie DOMU warto było więcej uwagi poświęcić kwestii bezdomności, która dla rosyjskiej emigracji porewolucyjnej (podobnie jak dla emigracji polskiej) była kwestią bardzo istotną. Co do nadrzędnego kategoryzowania DOMU jako 'miejsca' lub 'zamieszkiwania', sądzę, że wybór ma charakter raczej filozoficzny niż lingwistyczny, bo z punktu widzenia językowego (semantycznego) obie kategorie implikują się wzajemnie, z tą jednak różnicą, że implikacja 'miejsca' przez 'zamieszkiwanie' jest silniejsza niż implikacja ukierunkowana odwrotnie, od 'miejsca' do 'zamieszkiwania'. Szczególnie inspirujące w wypowiedzi profesor Tołstojowej jest dla mnie wskazanie podobieństwa metod wyróżniania profili w praktyce lubelskiej i metod wydzielania znaczeń (leksemów) przez Jurija Apresjana. Podejmiemy w dalszych pracach nad profilowaniem ten wątek myślowy. Cenne jest też zwrócenie uwagi na możliwość takiego rozwoju znaczeń słowa, że (inaczej niż się zwykle przyjmuje) znaczenie abstrakcyjne może być pierwotne (a w każdym razie równorzędne) w stosunku do konkretnego (np. **pasti,* **chroniti*).

Profesorowi Jörgowi Zinkenowi dziękuję za podkreślenie, że pojęcia aksjologiczne, które badamy w ramach programu EUROJOS, mają szczególną społeczną doniosłość, bo są orężem w dyskusjach publicznych. Cieszy mnie też niezmiernie, że po zapoznaniu się z wstępnymi (jeszcze niepełnymi) wynikami grantu podtrzymuje on opinię o „wyjątkowości metodologicznej" naszych prac. Postulat wykorzystania w badaniach językowego obrazu świata (poza danymi systemowymi, ankietowymi i tekstowymi) także codziennych interakcji, uważam za możliwy do spełnienia o tyle, o ile zapisy rozmów da się potraktować jako rodzaj tekstów i uda się je zinterpretować z zastosowaniem całego instrumentarium pojęciowego tekstologii. Oba przykłady badań przywołane przez prof. Zinkena – choć na swój sposób interesujące – mieszczą się moim zdaniem raczej w ramach „antropologii lingwistycznej" niż „lingwistyki antropologicznej", czyli etnolingwistyki, a jeśli je traktować jako „projekty etnolingwistyczne", jak zostały przez Jörga Zinkena nazwane, to jest to etnolingwistyka „po amerykańsku" ukierunkowana na pragmatykę (na „życie codzienne" rodzin), na same czynności mówienia, a nie na semantykę używa-

nych słów, są nieporównalne z programem semantycznym realizowanym w ramach EUROJOS.

Dyskutanci podnosili kolejno następujące kwestie:

1) **Typologii badanych konceptów**, potrzeby uwzględnienia specyfiki onimów (EUROPA) wobec nie-onimów (DOM, PRACA, WOLNOŚĆ, HONOR); mówiła o tym już Swietłana Tołstojowa, wrócili do tej sprawy Olga Frołowa i Dejan Ajdaczić. Zgadzam się, że uwzględnienie specyfiki konceptów jest potrzebne, nie znaczy to jednak, że nie można konceptów różnego typu badać i eksplikować w podobny sposób (np. za pomocą definicji kognitywnych).

2) **Przydatności ankiet:** wedle Olgi Frołowej potrzebne są różne typy ankiet, a pytanie z modyfikatorem „prawdziwy" jest niewłaściwe; podobne zastrzeżenia zgłaszali na warsztatach EUROJOS-owych niektórzy uczestnicy. Odpowiadam: po pierwsze – można oczywiście stosować różne typy ankiet, ale nie wszystkie są jednakowo wartościowe, najbardziej wiarygodne są ankiety otwarte (choć trudniejsze do podsumowania), mniej wiarygodne (podatne na „efekt sponsora") ankiety zamknięte (choć łatwiejsze w podsumowywaniu); po drugie – dla badań porównawczych konieczne jest użycie dokładnie tak samo sformułowanych pytań; po trzecie – nic nie stoi na przeszkodzie, by poszczególni badacze poza jednym pytaniem obowiązkowym dla wszystkich stosowali także inne pytania/polecenia; po czwarte – najważniejsze pytanie, dlaczego wybrano do wspólnej ankiety pytanie o „istotę prawdziwego X-a?" – Dlatego, że zostało ono przetestowane na przykładzie stereotypu m.in. Niemca, przy badaniu którego stosowano w pytaniu trzy różne modyfikatory: „typowy", „prawdziwy" i „idealny", i okazało się, że użyty w pytaniu modyfikator „prawdziwy" ukierunkowuje respondentów na subietywne wyobrażenie przedstawiciela kategorii i najlepiej odpowiada ontologii stereotypu. A w badaniach etnolingwistycznych nie chodzi o encyklopedyczny opis (jaki jest X) tylko o kolektywne wyobrażenie (jak ludzie postrzegają i pojmują X-a); uzasadniłem to szerzej w artykule *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*[2].

3) Potrzeby uwzględniania **nie tylko stanu współczesnego** (synchronii), ale **też historii** konceptów (diachronii); postulowali to Olga Frołowa i Dejan Ajdaczić. Pierwszoplanowo analizujemy i opisujemy stan współczesny, wychodzimy od niego. Jednak przyjmujemy jako rzecz oczywistą, że we współczesności żyje dziedzictwo przeszłości, jest ono przywoływane regularnie np. w przypadku sięgania do etymologii słów. Ale sięgamy do historii konceptów także w szerszym zakresie, w miarę potrzeby.

4) **Dopracowania definicji JOS**; krytyczna analiza pojęcia językowego obrazu świata (JOS) – o co upomina się Aleksy Judin – powinna badaniom towarzyszyć stale; nie jest ważne, z jakich inspiracji koncepcja JOS korzystała i korzysta, ważne jest, czy rozumienie JOS jest klarowne i czy się da zoperacjonalizować. Jestem zdania, że tak.

[2] W tomie *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin 2014, s. 279–308.

5) **Sposobu komparacji**; Aleksy Judin proponuje, by przygotowanie paralelnych opisów zakończyć uogólniającą monografią, która uwzględniłaby także aspekt historyczno-diachroniczny, podobny postulat zgłaszają Dejan Ajdaczić i Nikołaj Antropow. Nie sposób się z tym nie zgodzić, trudność polega jednak na znalezieniu odpowiedniej formuły komparacji.

6) **Wyboru kolejnych konceptów** na użytek dalszych prac porównawczych; Jelena Bieriezowicz uważa, że warto w dalszych pracach uwzględnić „kluczowe słowa epoki", np. ros. *glamur* oraz „koncepty bazowe", oddające aspiracje współczesnego społeczeństwa, np. ros. *błagopołuczije*, a nawet całe pola semantyczne. Zgoda. Według Aleksego Judina warto poddać analizie koncepty związane z przemieszczaniem się ludzi w przestrzeni: *migracja, wysiedlenie, uchodźstwo* itp. Stanowisko to zdecydowanie poparł Nikołaj Antropow i moim zdaniem należy się z tym zgodzić i wziąć to pod uwagę, typując koncepty do ewentualnych dalszych badań.

7) **Uwzględniania tradycji ludowej**, żywych, mówionych tekstów gwarowych, nie tylko języków ogólnonarodowych, domagają się Aleksy Judin i Jelena Bieriezowicz; Dejan Ajdaczić akceptuje propozycję programu ETNOEUROJOS, zgłoszoną przez prof. Niebrzegowską-Bartmińską; Alicja Nagórko proponuje, by dokonując wyboru tekstów źródłowych, nie pomijać **tekstów religijnych**, w tym *Biblii*. Bogactwo źródeł tekstowych zmusza do wyboru, a wybór powinien respektować zasadę reprezentatywności, być „zrównoważony". Zrównoważenia źródeł oczekuje się od korpusów narodowych, niestety, pewne typy tekstów (mówione, ustne) są – przynajmniej w polskim korpusie narodowym – reprezentowane zbyt skromnie, niewspółmiernie do ich roli w społecznej komunikacji. Tekstów religijnych nie należy oczywiście wykluczać, *Biblia* jest kanonicznym tekstem naszej kultury.

8) Wykorzystania **elektronicznych korpusów narodowych** (Aleksy Judin, Wojciech Chlebda). Ten postulat jest poza dyskusją, bo korpusy były od początku brane pod uwagę jako zbiory tekstów. Natomiast – moim zdaniem – nie stanowią one jakościowo nowego typu źródeł w stosunku do przewidzianych trzech (system, ankieta, teksty – SAT), mieszczą się w kategorii „tekstów".

9) Zbliżenia etnolingwistyki słowiańskiej **do metod zachodniej antropologii**; chce tego Aleksy Judin; jeśli miałoby to polegać na korzystaniu z metod lingwistyki korpusowej, zgoda; jeśli na zastosowaniu **analiz konwersacyjnych** postulowanych przez Joerga Zinkena (zob. wyżej) i akceptowanych przez Wojciecha Chlebdę, widzę trudności, o których wspomniałem wyżej. „Zapisy żywych konwersacyjnych interakcji międzyludzkich", o które upomina się znakomity opolski etnolingwista, można traktować jako gatunek potocznych (mówionych) tekstów i oczywiście włączyć do bazy źródłowej.

10) Rozumienia **czym jest „leksykon".** Wątpliwości Swietłany Tołstojowej co do rozumienia specyfiki gatunku, jakim jest „leksykon", podziela Wojciech Chlebda, słusznie domagając się doprecyzowania definicji „leksykonu"; mam nadzieję, że nastapi to na dalszych etapach pracy (jeśli takowe będą).

11) Potrzeby zaproszenia do współpracy **przedstawicieli innych dyscyplin naukowych**, a w każdym razie korzystania z wiedzy socjologów, analityków dyskursu i antropologów (Nadieżda Kochnowicz). Zgoda; w zespole, który przygotował

pierwszych 5 tomów *Leksykonu*, byli obok lingwistów też socjolodzy i antropolodzy kultury.

12) **Kontynuacji** pracy na *Leksykonem*; wszyscy uczestnicy dyskusji uznali, że praca nad *Leksykonem aksjologicznym* powinna być kontynuowana i deklarowali gotowość uczestnictwa w niej. Podzielam opinię Nikołaja Antropowa, że byłoby wielką szkodą, gdyby przestał działać zespół badaczy, którzy już zdobyli bogate doświadczenie i w wielu spornych kwestiach osiągnęli porozumienie.